

Κύπριοι Αγωνιστές στον Απελευθερωτικό Αγώνα του 1821*

του Κωστή Κοκκινόφτα

Η ιστορική έρευνα δεν έχει φωτίσει μέχρι σήμερα επαρκώς την πολύπλευρη και πολυδιάστατη συμβολή της Κύπρου στην Ελληνική επανάσταση του 1821 και ούτε αξιοποίησε στο σύνολό τους τις αρχειακές πηγές, που αφορούν στη συμμετοχή Κυπρίων στην προετοιμασία και εξέλιξη της. Αντίθετα, τα δραματικά γεγονότα του Ιουλίου του 1821 με τις μαζικές εκτελέσεις των Αρχιερέων, πολλών κληρικών και μεγάλου αριθμού προκρίτων αποτέλεσαν αντικείμενο συστηματικότερης μελέτης, λόγω, κυρίως, των τραγικών και μακροχρόνιων επιπτώσεών τους στη ζωή των κατοίκων. Ωστόσο, η εν πολλοίς αγνοημένη πτυχή της συμβολής των Κυπρίων στον Αγώνα του 1821 αναθερμάνθηκε τα τελευταία χρόνια με την έκδοση πολύτιμου αρχειακού υλικού, που αφορά, ανάμεσα σε άλλα, και στη συμμετοχή τους στις μεγάλες πολεμικές συγκρούσεις της εποχής.

Αρχικά, από την περίοδο της προετοιμασίας της Επανάστασης, δραστηριοποιήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία πολλοί Κύπριοι, οι οποίοι διέμεναν σε πόλεις της Ευρώπης και στις παροικίες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Για παράδειγμα, όπως είχαμε αναφέρει στο περσινό Συνέδριό μας για τον Φιλελληνισμό και την Ελληνική Επανάσταση, ο ανεψιός του Εδνομάρτυρα Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, Νικόλαος Θησέας, μετέτρεψε το εμπορικό γραφείο, που διατηρούσε στη Μασσαλία, σε κέντρο συλλογής εφοδίων και στράτευσης Φιλελλήνων· πριν να κατέλθει και ο ίδιος στην Πελοπόννησο, διαθέτοντας την τεράστια περιουσία του στον Αγώνα.

Επίσης, ομάδα Κυπρίων, με πιο γνωστό τον Αγγελή τον Κύπριο, αγωνίστηκαν μαζί με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στον Ιερό Λόχο και στη μάχη στο Δραγατσάνι της Βλαχίας, στις 19 Ιουνίου 1821. Ο Αγγελής κατήλθε αργότερα στην Πελοπόννησο και συμμετείχε σε μάχες στον Μωριά και στη Ρούμελη, όπως στο Ναύπλιο, στην Τριπολιτσά, στην Κόρινθο και αλλού, «έχων υπό την οδηγίαν του επέκεινα των 50 στρατιωτών». Στη συνέχεια κατετάγη στον τακτικό στρατό του Γάλλου Φιλέλληνα Φαβιέρου, όπου επέδειξε και πάλι ζηλευτή στρατιωτική δράση. Ακόμη, στην τελευταία μάχη των δυνάμεων της Φιλικής Εταιρείας στη Μολδαβία, που διεξήχθη στη Μονή του Σέκου, έπεσε ηρωικά, μαζί με τον επικεφαλής των επαναστατών, Γιωργάκη Ολύμπιο, ο αδελφός του Αγγελή, Ζήνων ο Κύπριος, τον Σεπτέμβριο του 1821.

---

* Ομιλία που έγινε στο ΣΤ΄ Συνέδριο για την Ελληνική Επανάσταση του 1821, που διοργάνωσε η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας στην Αθήνα, τον Οκτώβριο του 2018.

Στη Φιλική Εταιρεία δραστηριοποιήθηκαν επίσης Κύπριοι, οι οποίοι διέμεναν σε διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για παράδειγμα, ο δάσκαλος Χαράλαμπος Μάλης μυήθηκε στους σκοπούς της, τον Οκτώβριο του 1819, στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνέχεια κατήλθε στον Μωριά μαζί με τον Παπαφλέσσα, τον Δεκέμβριο του 1820, και υπηρέτησε από διάφορα αξιώματα τις πρώτες επαναστατικές κυβερνήσεις, όπως ως Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Θρησκείας, ενώ συμμετείχε και στην πολιορκία των Πατρών υπό τον Ανδρέα Ζαΐμη. Ο δε καπετάν Ιωάννης Κύπριος, ο οποίος κατά τη διάρκεια του Αγώνα κυβέρνησε τα πλοία «Ποσειδών» και «Αθηνά», στρατολογήθηκε στην Τήνο, από όπου ξεκίνησε την επαναστατική δράση του, η οποία περιλάμβανε, ανάμεσα σε άλλα, και τη συμμετοχή του, τόσο στην πρώτη, όσο και στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου.

Ακόμη, ο Ιωάννης Σταυριανός από τη Λόφου μυήθηκε στην Αλεξανδρέττα της Συρίας από «Δερβίση ιεραπόστολο της Εταιρείας», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει σε αυτοβιογραφικό κείμενό του. Ο Σταυριανός είναι και ο μόνος από τους Κύπριους αγωνιστές, που άφησε απομνημονεύματα, όπου αναφέρεται στην κάθοδό του, το 1822, στην επαναστατημένη Ελλάδα από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, επικεφαλής ομάδας τεσσάρων Κυπρίων και τριών Κρητικών, τους οποίους εξόπλισε ο ίδιος. Ένα χρόνο αργότερα κατετάγη στο σώμα του καπετάν Τζώρτζη Κύπριου και το 1825 στον τακτικό στρατό του Φαβιέρου, στην Αττική. Στα απομνημονεύματά του περιγράφει με πολλές λεπτομέρειες τις μάχες των Αθηνών, το 1826-1827, και την πολιορκία της Ακρόπολης, και αναφέρει ότι υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της δολοφονίας, από ελληνικό βόλι, του Καραϊσκάκη, στη μάχη του Ανάλατου.

Από τους υπόλοιπους Κυπρίους, οι οποίοι συνδέθηκαν με την Ελληνική Επανάσταση, ειδική αναφορά γίνεται σε τέσσερις Αρχιερείς: τους Εθνομάρτυρες Νικομηδείας Αθανάσιο Καρύδη και Δημητσάνης Φιλόθεο Χατζή, και τους Δημητριάδος και Ζαγοράς Αθανάσιο Κασσαβέτη και Αρχιεπίσκοπο Αγκύρας και μέτεπειτα Μητροπολίτη Λοκρίδος Αγαθάγγελο Μυριανδούση.

Ο Αθανάσιος Καρύδης συνελήφθη στην Κωνσταντινούπολη, τον Μάρτιο του 1821, και οδηγήθηκε στο μαρτύριο μερικές ημέρες αργότερα, στις 10 Απριλίου 1821, μαζί με τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄. Ο Φιλόθεος Χατζής συνέβαλε στη λειτουργία των μπαρουτόμυλων της Δημητσάνας, οι οποίοι τροφοδότησαν με μπαρούτι πολλές από τις επαναστατημένες περιοχές. Μετά την έναρξη της Επανάστασης, όμως, συνελήφθη από τους Τούρκους και φυλακίστηκε με άλλους Αρχιερείς και προύχοντες στην Τριπολιτσά, όπου απεβίωσε από τις κακουχίες, λίγες ημέρες πριν από την απελευθέρωση της πόλης, στις 10 Σεπτεμβρίου 1821. Ο Μητροπολίτης Δημητριάδος και Ζαγοράς Αθανάσιος Κασσαβέτης, παρά τη μεγάλη ηλικία του, ανεμείχθη στην επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας. Ο δε Αγαθάγγελος Μυριανδούσης συμμετείχε, ανάμεσα σε άλλα, και στην εκστρατεία για την απελευθέρωση της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας «εκπληρών τα δρησκευτικά χρέη του και υποφέρων κάθε βάσανον και ταλαιπωρίαν», σύμφωνα με όσα έγραφε ο Δημήτριος Υψηλάντης στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια.

Εξίσου σημαντική με τους ανωτέρω Αρχιερείς υπήρξε και η δράση του περιπετειώδους και ριψοκίνδυνου Αρχιμανδρίτη Θεοφύλακτου Θησέα, τον οποίο το Υπουργείο Πολέμου της επαναστατημένης Ελλάδας προήγαγε, στον βαθμό της Αντιστρατηγίας, το 1825. Για τον Θεοφύλακτο, ο Πετρόμπεης Μαυρομικάλης βεβαιώνει ότι συμμετείχε στις μάχες της Τριπολιτσάς, του Μεσολογγίου και «απ' αρχής του υπέρ ελευθερίας της Ελλάδος αγώνος επαρουσιάσθη πρόθυμος εις το στάδιον των πολέμων, προσφέρων εις την πατρίδα και τον βραχίονά του».

Μια άλλη ομάδα αγωνιστών προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στα κέντρα διοίκησης των επαναστατικών δυνάμεων, και κυρίως στο Ναύπλιο, όπου αναζητήσαν τρόπους για την οργάνωση εκστρατείας για την απελευθέρωση της ιδιαίτερής τους πατρίδας, συνδυάζοντάς τη μελετώμενη υποκίνηση εξέγερσης των κατοίκων του Λιβάνου και της Συρίας με παρόμοια στην Κύπρο. Για τον λόγο αυτό ο Χαράλαμπος Μάλης μετέβη στη Συροπαλαιστίνη, το 1825, μαζί με τον Επίσκοπο Ευδοκιάδος Γρηγόριο και τον έμπορο Χατζησταδή Ρέζη, για να έλθουν σε επαφή με τον εμίρη του Λιβάνου Μπεσίρ, τους τοπικούς προύχοντες και τους Αρχιερείς του Πατριαρχείου Αντιοχείας, ώστε να δημιουργήσουν αντιπερισπασμό στα οθωμανικά στρατεύματα. Μέσω του Μάλη διαβιβάστηκαν τότε επιστολές της επαναστατικής κυβέρνησης και προς τους Κύπριους Αρχιερείς, από τους οποίους αναμενόταν βοήθεια για την επιτυχία της ελληνικής αποστολής. Δυστυχώς, όμως, το όλο εγχείρημα ναυάγησε, αφού δεν έτυχε τελικά της επίσημης έγκρισης του Βουλευτικού Σώματος. Παρόλα αυτά διάφοροι οπλαρχηγοί, όπως οι Βάσος Μαυροβουνιώτης και Νικόλαος Κριεζιώτης, με τη στήριξη ορισμένων Κυπρίων, ανέλαβαν να υλοποιήσουν με δική τους πρωτοβουλία το αρχικό σχέδιο και εκστράτευσαν, τον Μάρτιο του 1826, με 2000 άντρες και 14 καράβια στον Λίβανο και στην Κύπρο. Η εκστρατεία αυτή, όμως, απέτυχε οικτρά, λόγω κακής οργάνωσης.

Ιδιαίτερα σημαντική πηγή πληροφόρησης για την κυπριακή συμμετοχή στην Επανάσταση του 1821 είναι οι μαρτυρίες των οπλαρχηγών, που επισυνάφθηκαν σε αιτήσεις παροχής βοήθειας και σύνταξης επιζώντων αγωνιστών ή απογόνων τους, ύστερα από σχετικές αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης των ετών 1844 και 1864. Αρκετά τέτοια έγγραφα εντόπισε ο λόγιος δικηγόρος Λοΐζος Φιλίππου στα τέλη της δεκαετίας του 1940 στο «Αρχειό Αγώνος» της Εθνικής Βιβλιοθήκης και αφορούν, τόσο σε Κύπριους αγωνιστές, όσο και στις μάχες στις οποίες έλαβαν μέρος. Εκδόθηκαν δε σε τόμο με δαπάνες της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, το 1953, τρία χρόνια ύστερα από τον θάνατο του Φιλίππου.

Για παράδειγμα, ο Πετρόμπεης Μαυρομικάλης βεβαιώνει για τον Κύπριο Παύλο Ιωάννου Τουφεξή, ο οποίος «υπηρέτησε την πατρίδα στρατιωτικώς ως υπαξιωματικός και συνηγωνίσθη μεθ' ημών εις τας κατά την Στερεάν Ελλάδα κατ' εχθρών συγκροτηθείσας μάχας Αθηνών, Πειραιώς, Δερβενακίων». Ο Νικηταράς μαρτυρεί για τον Ιωσήφ Κύπριο, ότι πολέμησε «επικεφαλής μερικών πατριωτών του» στην Τρίπολη, στο Βαλτέτσι, στο Άργος, στα Δερβενάκια και αλλού. Ο Ιωάννης Κλίμακας και ο Αντώνιος Κώστας αναφέρονται στη συμμετοχή του Κύπριου Αδάμ Μάρκου στις μάχες της Εύβοιας και της Χίου, και ότι «εις την

πτώσιν του φρουρίου Ναυπακτίας επίληγώδη ελαφρώς κατά τον λαιμόν υπό πυροβόλου και εις την εκστρατείαν Καρυστίας εφονεύθη ο αδελφός του Γεώργιος Μάρκου». Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης εξαίρει την αγωνιστικότητα και την τόλμη του Χρίστου Μιχάηλου, ο οποίος «εστάθη υπό την οδηγία μου εις την πολιορκίαν της Τριπολιτζάς». Ο Κωνσταντίνος Κανάρης αναφέρεται στον συναγωνιστή του Κωνσταντίνο Κυπριώτη και τον γιο του, Γεώργιο Κυπριώτη, οι οποίοι υπηρέτησαν στο πυρπολικό του και σκοτώθηκαν πολεμώντας.

Σύμφωνα με όσα διαπιστώνουμε από τη μελέτη των ανωτέρω εγγράφων, οι Κύπριοι αγωνιστές ήταν στην πλειονότητά τους αναλφάβητοι, γεγονός που φανερώνει ότι η συμμετοχή τους στον Αγώνα δεν οφειλόταν σε επίδραση νεωτερικών ιδεών, αλλά στην παράδοση που βίωναν και η οποία τους θεωρούσε αναπόσπαστο μέλος του ελληνικού κόσμου. Από το περιεχόμενό τους συμπεραίνεται επίσης, ότι η μετάβασή τους στις επαναστατημένες περιοχές πραγματοποιήθηκε σταδιακά, καθόλη τη διάρκεια του Αγώνα, και ότι αρκετοί από αυτούς, μετά την απελευθέρωση, εγκαταστάθηκαν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, όπου δημιούργησαν οικογένειες και έζησαν με πολλές στερήσεις.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στην ανωτέρω έκδοση περιλήφθηκαν και ονόματα αγωνιστών, τα οποία καταγράφηκαν, το 1866, σε Μητρώο του Ελληνικού Προξενείου στη Λάρνακα, καθώς και ορισμένα, που προέρχονταν από την τοπική παράδοση ή από άλλες πηγές. Πρόκειται βασικά για άτομα, τα οποία, μετά τη λήξη του Αγώνα και σε διάφορες χρονικές περιόδους, επέστρεψαν στην Κύπρο, όπου επανήλθαν στις προγενέστερες ταπεινές ενασχολήσεις τους. Οι περισσότεροι από αυτούς κατάγονταν από την ύπαιθρο, ενδεικτικό του γεγονότος ότι στο κυπριακό εθελοντικό κίνημα του 1821 υπήρχε καθολική στράτευση και όχι μόνο των κατοίκων των πόλεων.

Αρκετοί άλλοι αγωνιστές, όμως, οι οποίοι επέστρεψαν στην Κύπρο, επανήλθαν στο καθεστώς του ραγιά, αφού η Πύλη δεν αναγνώρισε την ελληνική υπηκοότητά τους, με αποτέλεσμα να μην περιληφθούν στο ανωτέρω Μητρώο. Δυστυχώς τα ονόματά τους με την πάροδο του χρόνου λησμονήθηκαν και η ανάμνηση της επαναστατικής τους δράσης διατηρήθηκε σε τοπικό επίπεδο για τις αμέσως επόμενες γενιές και μαρτυρείται μόνο από κειμήλια, που διαφυλάχθηκαν από μέλη των οικογενειών τους. Μόνο για μερικούς από αυτούς, οι οποίοι εξακολουθούσαν να είναι εν ζωή μέχρι την καθεστωτική αλλαγή του 1878, οπότε κυκλοφόρησαν οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες, δημοσιεύτηκαν από ανθρώπους που τους γνώριζαν επιγραμματικές αναφορές για την εθνική τους δράση.

Το ζήτημα του εντοπισμού και της καταγραφής των Κυπρίων αγωνιστών του 1821, από έγγραφα που φυλάσσονται σε διάφορα αρχεία του ελληνικού κράτους, αναθερμάνθηκε το 1997, όταν ο Θουκυδίδης Ιωάννου δημοσίευσε, από τον κλάδο «Αριστεία» του Οθωνικού Αρχείου, τα ονόματα 31 Κυπρίων, οι οποίοι, μεταξύ των ετών 1836 και 1844, τιμήθηκαν για τη δράση τους στον Αγώνα. Είναι αξιοσημείωτο ότι 23 από τους ανωτέρω αγωνιστές ήταν άγνωστοι μέχρι τότε, γεγονός που κατέδειξε ότι η μελέτη και των υπόλοιπων σχετικών εγγράφων

των κρατικών αρχείων θα προσθέσει στον κατάλογο των Κυπρίων αγωνιστών του 1821 και πολλά νέα ονόματα.

Τη σπουδαιότητα της μελέτης των εγγράφων αυτών επισήμανε έγκαιρα ο νεαρός Κύπριος φιλόλογος Ροδίων Γεωργιάδης, ο οποίος εργάστηκε συστηματικά, από τον Απρίλιο μέχρι τον Αύγουστο του 1940, και κατέγραψε 414 έγγραφα, που αφορούν σε δεκάδες αγωνιστές και στις μάχες στις οποίες συμμετείχαν. Η φιλόπονη αυτή εργασία, όμως, διακόπηκε όταν οι Ιταλοί επιτέθηκαν στην Ελλάδα, τον Οκτώβριο του 1940, οπότε ο Ροδίων κατετάγη εθελοντής στον ελληνικό στρατό και έλαβε μέρος στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο. Στη συνέχεια συμμετείχε ενεργά στην Εθνική Αντίσταση, αλλά συνελήφθη από τους Γερμανούς, που τον μετέφεραν στις φυλακές του Βραδεμβούργου, όπου απεβίωσε από τις κακουχίες, τον Οκτώβριο του 1944. Πολλά χρόνια αργότερα ο Γεώργιος Χατζηκωστής μελέτησε το παραγκωνισμένο αρχείο του νεαρού ήρωα, και το εξέδωσε, το 2008, σε τρεις επιβλητικούς τόμους, ένας από τους οποίους αφορά στους Κύπριους αγωνιστές του 1821.

Αναφορές στη δράση Κυπρίων και στη συμμετοχή τους στις πολεμικές επιχειρήσεις εντοπίζονται και σε πολλές άλλες πηγές, όπως στα απομνημονεύματα των οπλαρχηγών του Αγώνα. Για παράδειγμα, ο στρατηγός Μακρυγιάννης αναφέρει χαρακτηριστικά ότι, όταν «ριχτήκαμε στο γιουρούσι», κατά τη διάρκεια της μάχης των Μύλων στο Άργος, τον Ιούνιο του 1825, «μου πληγώθη βαρέως και ύστερα πέθανε ο καλός και γενναίος πατριώτης Μιχάλης Κυπραίος», ενώ παρόμοιες αναφορές γίνονται και από άλλους οπλαρχηγούς.

Όπως διαπιστώνουμε από τη μελέτη των ανωτέρω στοιχείων, των κατασπαρμένων σε έγγραφα, απομνημονεύματα αγωνιστών, δημοσιεύματα του τύπου και σε άλλες πηγές, ο αριθμός των Κυπρίων εθελοντών του 1821 είναι αρκετά σημαντικός. Απουσιάζει όμως η συστηματική μελέτη, που θα αξιοποιήσει το σύνολο των πηγών, θα επισημάνει τις ανέκδοτες και θα καταδείξει με ακρίβεια τον αριθμό και τη δράση τους. Παλαιότερα είχε υποστηριχθεί ότι ανέρχονταν σε 580 περίπου, χωρίς, όμως, να παρατίθενται ιστορικά τεκμήρια, που να επιβεβαιώνουν τον αριθμό αυτό. Σε νεότερες μελέτες γίνεται αναφορά σε 200 περίπου εθελοντές, ενώ ο συνολικός τους αριθμός εκτιμάται στους 400. Ωστόσο ο εντοπισμός καινούργιων μαρτυριών επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι ανέρχονται, κατά τους μετριοτέρους υπολογισμούς σε πεντακόσιους και, κατά άλλες εκτιμήσεις, στους χίλιους.

Ο αριθμός αυτός αιτιολογείται από τη συχνότατη έλευση στις κυπριακές ακτές για ανεφοδιασμό ελληνικών πλοίων, μέσω των οποίων αναχωρούσαν εύκολα οι εθελοντές για τις επαναστατημένες περιοχές. Επιπρόσθετη επιβεβαίωσή του αποτελούν οι αναφορές σε πολλά σχετικά έγγραφα σε πολυπρόσωπες ομάδες νεαρών εθελτών με καταγωγή από την Κύπρο. Για παράδειγμα, τα ονόματα μιας τέτοιας ομάδας 45 ατόμων καταγράφονται να συμμετέχουν στο σώμα του χιλίαρχου Γεώργιου Κύπριου, το οποίο το καλοκαίρι του 1824 περιλάμβανε 143 άνδρες και εκστράτευσε στην Αρκαδία. Επίσης, στον κατάλογο των ονομάτων

των 359 ανδρών της Ιωνίου Φάλαγγος, που συστάθηκε στο Ναύπλιο, τον Ιούνιο του 1826, εντοπίζονται 19 αγωνιστές από την Κύπρο, οι οποίοι πολέμησαν στις μάχες εναντίον του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, στη μάχη της Δομβραίνης στην Αττική, στις επιχειρήσεις εναντίον του Κιουταχί, ο οποίος πολιορκούσε την Ακρόπολη των Αθηνών, και αλλού. Ακόμη, ομάδα δεκατεσσάρων Κυπρίων αναφέρονται, τον Μάιο του 1825, ύστερα από την πτώση της Σφακτηρίας και τη συνθηκολόγηση των υπερασπιστών του Νεόκαστρου, ανάμεσα στους αγωνιστές, οι οποίοι παρέδωσαν τα όπλα τους στους πολιορκητές. Στο δε Ιστορικό και Εθνολογικό Μουσείο στην Αθήνα σώζεται πολεμική σημαία με την επιγραφή «ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΗΣ ΚΥΠΡΟΥ», η οποία πιθανόν να ανήκε σε ξεχωριστή ομάδα Κυπρίων, που έλαβαν μέρος στις πολεμικές αναμετρήσεις.

Οπωσδήποτε, ο αριθμός των Κυπρίων αγωνιστών, όποιος και αν είναι τελικά αυτός, είναι πολύ μεγάλος, συγκρινόμενος με τον συνολικό ελληνικό πληθυσμό του νησιού, που ανερχόταν την περίοδο αυτή στις 50 περίπου χιλιάδες, και μαρτυρεί την καθολική παρουσία των κατοίκων στο ιστορικό προσκλητήριο της εθνικής παλιγγενεσίας. Μια παρουσία που συνεχίστηκε με την ίδια δέρμη και στους μεταγενέστερους αγώνες του Ελληνισμού, από την Κρητική επανάσταση του 1866, μέχρι τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940-41.

(εφημ. «Ο Φιλελεύθερος»)